
Mantık Araştırmaları Dergisi

Journal of Logical Studies

Mantık Biliminde Sofistik Sanat: Felsefe Olmayanın Felsefesi Üzerine Fârâbî Yorumu

Yazar(lar) | Author(s): Furkan YILMAZ

Bu makaleyi kaynak gösterin | Cite this article:

Yılmaz, Furkan. "Mantık Biliminde Sofistik Sanat: Felsefe Olmayanın Felsefesi Üzerine Fârâbî Yorumu". Mantık Araştırmaları Dergisi 6/1 (2024), 26-56.

Bu makaleye çevrimiçi ulaşın | See this article online:

<https://dergipark.org.tr/tr/journal/2978/article/1544231/file/4193542/download>

ISSN 2687-3125 | e-ISSN 2687-3125

Mantık Biliminde Sofistik Sanat: Felsefe Olmayanın Felsefesi Üzerine Fârâbî Yorumu¹

Furkan YILMAZ*

ORCID: 0000-0001-5345-8013

Özet

Mantık bilimi doğru düşüncenin kurallarının ortaya koyan bir disiplindir. Hem doğru hem de tutarlı düşünceler için akıl yürütmelerin kanunları mantık biliminde belirlenir. Bununla birlikte bu bilim, yanlış düşünce ve yanlış akıl yürütme formlarını da inceler. Akıl yürütme formları arasında kıyası kullanan Burhan, Cedel, Hitabet, Safsata ve Şiir beş sanatı oluşturur. Burhan sanatı hakikatin ifade ediliş yöntemini yani gerçek felsefeyi temsil ederken, safsata ise gerçek felsefenin tam karşısında yer alan sahte felsefeyi temsil etmektedir. Burhan sanatı filozoflarca icra edilirken, safsata filozof gibi görünen ancak öyle olmayan, hileli akıl yürütmeleri kullanarak tartışmalarda muhababına üstün gelmeyi amaçlayan “sofist” karakteri tarafından icra edilir. Bu sanatın ilk bilimsel incelemesi *Peri Sofistikôn Elenkhôn* adlı eseri ile Aristoteles tarafından yapılmıştır. Aristoteles bu eserinde hem sofist karakterini hem de sofist tartışmalarda muhababına üstün gelme amacıyla kullandığı hileli akıl yürütmeleri incelemiş, bu hileli akıl yürütmelere verilecek muhtemel cevapları da sıralamıştır.

İslam dünyasında ise Fârâbî, Aristoteles’in *Peri Sofistikôn* adlı eserini içerik bakımından farklılıklarla birlikte Arapça olmak üzere yeniden kurgulamıştır. Fârâbî, sofistlerin tartışmada üstün çıkma adına muhababı kandırmak için kullandığı maddesi bakımından hileli akıl yürütmelerini “mugallitât” olarak adlandırmış ve bunları *Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita* adlı eserinde ele almıştır. Fârâbî bu eserinde akıl yürütme formlarından biri olan kıyası kullanarak yapılan sofistlik akıl yürütmeleri incelemiş, sofistlik sanat ile ilgili diğer konuları farklı eserlerinde değerlendirmiştir. Fârâbî'nin sofistlik sanat hakkındaki temel düşünceleri *Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita* adlı eseriyle birlikte diğer eserlerinin bütüncül okunmasıyla elde edilebilir. Bu makale Fârâbî'nin sofistlik sanat hakkındaki düşüncelerini genel hatlarıyla serimlemeyi hedeflemektedir.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Geliş Tarihi: 05-09-2024

Kabul Tarihi: 26-09-2024

Yayın Tarihi: 02-10-2024

¹ Bu makale 2022 Haziran ayında Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Ali Tekin'in danışmanlığında tamamlanan “Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat” başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilerek hazırlanmıştır.

* Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Mantık Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Beş Sanat, Safsata, Aristoteles, Fârâbî.

Sophistic Art in the Science of Logic: al- Fârâbî's Commentary on the Philosophy of Non-Philosophy

The science of logic is a discipline that sets forth the rules of correct thinking. The laws of reasoning for both correct and consistent thoughts are determined in the science of logic. However, this science also examines forms of fallacious reasoning. Among the forms of reasoning, the five arts that use syllogism include Demonstration, sDialectic, Rhetoric, Sophistry, and Poetry. While the art of Demonstration represents the method of expressing the truth, that is, real philosophy, sophistry represents the false philosophy that stands in complete opposition to real philosophy. The art of Demonstration is practiced by philosophers, while sophistry is practiced by the "sophist" character. The first scientific examination of this art was conducted by Aristotle's work "Peri Sophistikôn Elenkhôn". In this work, Aristotle examines both the character of the sophist and the deceitful reasoning used by sophists and he lists possible responses to these deceitful arguments.

In the Islamic world, al-Fârâbî restructured Aristotle's work "Peri Sophistikôn Elenkhôn" in Arabic. Al-Fârâbî termed the deceitful reasoning used by sophists to deceive their opponents in debates as "mugallita" and addressed them in his work "Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita". In this work, al-Fârâbî examines sophistic reasoning that uses syllogism, one of the forms of reasoning, and discusses other topics related to the sophistic art in his various works. Al-Fârâbî's fundamental thoughts on the sophistic art can be obtained through a comprehensive reading of his works, including "Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita". This article aims to outline al-Fârâbî's thoughts on the sophistic art in general terms.

Keywords: Logic, Five Arts, Sophistry, Aristotle, al- Fârâbî

Giriş

İlk defa bir disiplin olarak Aristoteles (MÖ 384-322) tarafından inşa edilen mantık bilimi, temelde akıl yürütmenin form ve içeriklerini incelemeyi konu edinmektedir. Bu inceleme akıl yürütmenin doğru formlarının tümel kanunlarını içerdiği gibi, yanlış olan ve yanıltma amacı taşıyan akıl yürütme formlarının da tümel kanunlarını içerir. Söz konusu bu akıl yürütmenin içeriksel incelemeleri mantık biliminde kıyasî sanatlar adı altında ele alınır. Her bir kıyasî sanat, hakikat karşısındaki konumları

bakımından sıralandığında başta Burhân olmak üzere, Cedel, Safsata, Şiir ve Hitabet şeklinde bir sıralama ortaya çıkar.²

Mantık bilimi hakikat karşısındaki konumları bakımından sıralanan bu kıyasî sanatların her birini ayrı ayrı inceler ve tümel kanunlarını verir. Söz gelimi felsefî ya da hakikî bilginin elde edilmiş yöntemlerinin incelendiği kıyasî sanat Burhan sanatıdır. Mezkûr bu sanat, temelde felsefî olanın yöntemini belirlediği gibi diğer sanatların felsefî olarak incelenmesinin ve o sanatların da tümel kanunlarının Burhan merkezli olarak ortaya konulması amacına hizmet etmesi bakımından öncelenir. Zira Burhan sanatı çok öz bir ifadeyle “felsefe yapmanın felsefesi” olarak ifade edilebilir.³ Söz konusu bu inceleme tarzı Fârâbî (ö. 950) tarafından da dile getirilmiş, o da Aristoteles gibi kıyasî sanatların her birinin araştırılmasının temeline Burhan’ın yerleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴ Fârâbî dışında bu yaklaşım biçimine temas eden bir diğer filozof İbn Bâcce (ö. 1138) olmuştur. İbn Bâcce de Fârâbî’nin eserlerine yapmış olduğu taliklerde, kıyasî sanatların her birinin ancak Burhan sanatı ile incelenebileceğini özellikle vurgulamaktadır.⁵

Aristoteles ile başlayan Burhan merkezci bu okuma ve inceleme tarzı göz önüne alındığında aynı durumun makalemizin araştırma konusu olan safsatayı da kapsadığını söylemek mümkündür. Her ne kadar safsata yahut sofistlik sanat, hakikati ifade etmeyen ve yanlış akıl yürütmeleri konu edinen bir kıyasî sanat olarak nitelendirilse de bu sanatın incelenmesi Burhan metodu ile yapılmıştır. Dolayısıyla Aristoteles’in bu sanatı incelediği eser olan *Peri Sofistikôn Elenkhôn*’da, Burhanî bir inceleme tarzıyla ele alınmış, hakikat ifade etmeyen akıl

² Fârâbî, *Harfler Kitabı*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 180-184.

³ Furkan Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat* (Trabzon: Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 2.

⁴ Fârâbî, *Harfler Kitabı*, 184; Ali Tekin, *Varlık ve Akıl Aristoteles ve Farabi’de Burhan Teorisi* (Klasik Yayınları, 2017), 386-389; Ali Tekin, “İslam Mantık ve Felsefe Geleneğinde Bir Fârâbîcilik Örneği: Fârâbî’nin Kitâbu’l-Kıyâs’ına Yazdığı Ta’likler Bağlamında İbn Bâcce’nin Fârâbî Yorumu”, *Medine’den Medeniyete Fârâbî*, ed. Yaşar Aydın - Mehmet Fatih Birgül (Bursa: Bursa Akademi, 2020), 83.

⁵ İbn Bâcce, “Te’âlîku İbn Bâcce ‘alâ Kitâbi’l-Burhân li’l-Fârâbî”, *el-Mantık ‘inde’l-Fârâbî: Kitâbu’l-Burhân ve Şerâitu’l-Yakîn*, thk. Mâcid Fahrî (Beyrut: Dâru’l-Maşrık, 1986), 106; Tekin, “İslam Mantık ve Felsefe Geleneğinde Bir Fârâbîcilik Örneği: Fârâbî’nin Kitâbu’l-Kıyâs’ına Yazdığı Ta’likler Bağlamında İbn Bâcce’nin Fârâbî Yorumu”, 90.

yürütme tarzları incelenmiş, sofistlik sanatın tümel kanunları etraflıca ortaya konmuş, üstelik bir tartışmada sofistlerin kullandığı hileli akıl yürütmelere karşı verilebilecek cevaplar da tartışılmıştır.

Sofistik sanat olarak isimlendirilen bu kıyasî sanat, genel itibariyle sofistlerin icra ettiği hileli akıl yürütme tarzlarının incelenmesi, kaç türü olduğunun belirlenmesi ve bu tür akıl yürütmelere verilebilecek muhtemel cevapları içermektedir. Aristoteles'in *Peri Sofistikôn Elenkhôn*'u bir akıl yürütme türü olan kıyasın geçersiz formlarını maddesi bakımından incelemektedir. Ancak bu eser öncelikle sofist karakterine yoğunlaşmaktadır. Zira mezkûr sanata ismini veren, sofist karakterinin kendisi ve onun icra ettiği akıl yürütme tarzıdır. *Peri Sofistikôn Elenkhôn*'daki iddiaya göre sofistler, gerçeği ifade etmeyen aldatıcı öncüllerden kurulan hileli akıl yürütme tarzının icra edicileri olarak nitelendirilmektedir.⁶ Sofistlerin bu tarz bir akıl yürütme sanatını icra etmelerinin sebebi ise muhatap kitleyi bilerek ve isteyerek kandırmak, tartışma sırasında ona üstün gelmek olarak belirlenmektedir.⁷ Bu açıdan bakıldığında bu sanatın icra edicisine nispetle "sofistik"⁸, kıyası kullanması nedeniyle "kıyasî" ve bu akıl yürütme tarzlarının bir sanat olması nedeniyle de "sofistik sanat" olarak isimlendirilmesi oldukça anlaşılırdır.

Sofistik sanat İslam dünyasına kendisini Süryaniceden Arapçaya ve Yunancadan Arapçaya yapılan tercüme vasıtasıyla tanıtmıştır. Yunan felsefesinin İslam coğrafyasına tevarüs ettiği bir dönem olarak bilinen tercüme hareketleri sırasında Aristoteles'e ait *Peri Sofistikôn Elenkhôn* da tercüme edilmiş, İslam filozofları böylece sofistlik sanat ile tanıştığı gibi bu sanatın yazım tarzı olan Burhan metodunu da tanımışlardır. Özellikle mantık biliminde kıyasî sanatların her biri ele alınırken Burhan metodu benimsenir hale gelmiştir. İslam coğrafyasında mantık biliminde kıyasî sanatlar olan Burhan, Cedel, Safsata, Hitabet ve Şiir'den oluşan beş sanat ile ilgili ilk müstakil çalışmaları yürüten ve bu sanatları Burhan metodu

---

⁶ Aristoteles Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, çev. Y. Gurur Sev (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019), 13.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*, 2-3.

⁸ Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, 15.

Furkan YILMAZ

ile ele alan ilk filozof Fârâbî olmuştur.⁹ Esasında onun Burhan metodu ile ele aldığı safsataya dair eseri olan *Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita*, Aristoteles'in *Peri Sofistikôn Elenkhôn*'unun İslam coğrafyasında Arapça olarak yeniden kurgulanmış halidir.

Fârâbî'nin *Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita* adlı eseri, Aristoteles'in *Peri Sofistikôn Elenkhôn*'undan konu ve içerik açısından oldukça benzer olsa da sofistlik sanatı ele alışı bakımından ayrışır. Bu farklılıkların detaylandırılması bu çalışmanın sınırlarını aşacak olsa da çalışmanın seyri açısından bu hususa kısaca temas etmenin yerinde olacağını düşünüyoruz. Aristoteles'in *Peri Sofistikôn Elenkhôn*'u incelendiğinde safsataya dair hususların her birinin ilgili eserde toplandığı görülmektedir. Sofistin kim olduğu, neyi amaçladığı, tartışmalarda kullanılan sofistlik akıl yürütmenin ne olduğu, bunlara nasıl cevaplar verilebileceği gibi bu sanata dahil olan konuların hemen hemen her biri *Peri Sofistikôn Elenkhôn*'da Aristoteles tarafından ele alınıp incelenmiştir. Bu anlamda *Peri Sofistikôn Elenkhôn*, sofistlik sanatın içeriği ile ilgili her şeyi haiz geniş çaplı bir eser olarak nitelendirilebilir. Buna karşın Fârâbî'nin *Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita* adlı eseri ise sofistlik sanatın salt akıl yürütme biçimlerini ele almaktadır. Fârâbî sofistlik sanatın meselelerinden olan sanatın amacı, sanatın icracısı ve sanatın tarihi gibi konuları farklı eserlerinde ele almıştır.¹⁰ Dolayısıyla Fârâbî'nin sofistlik sanat ile ilgili düşüncelerinin tespiti onun farklı eserlerinin de incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Bu doğrultuda biz bu makalede öncelikle Fârâbî'nin safsatayı nasıl ele aldığına değineceğiz. Akabinde onun *Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita* ve *Kitâbu'l-Hatâbe* adlı eserlerine bağlı kalarak sofistlik akıl yürütme tarzlarını ortaya koyacağız. Burada bu makalenin sınırlılıklarına değinmekte de fayda görüyoruz. Fârâbî'nin ele aldığı sofistlik akıl yürütmelerin sayısı oldukça fazladır. Dolayısıyla biz burada onun "1-kıyasa dahil olan aldatma yerleri", "1-a-lafızlar ile yapılan aldatma yerleri", "1-b-manalar ile yapılan aldatma yerleri" ve "2-kıyasa dahil olmayan aldatma yerleri" şeklindeki genel tasnifinden hareket edecek, bu tasnifin alt başlıkları olan

---

⁹ Yılmaz, *Fârâbî Mantığımda Sofistik Sanat*, 3.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yılmaz, *Fârâbî Mantığımda Sofistik Sanat*, 129.

sofistik akıl yürütme türlerinden birkaç örnek vermek suretiyle Fârâbî'nin sofistlik sanat ile ilgili genel düşüncelerini serimlemeye çalışacağız.

Ancak konuya detaylı bir giriş yapmadan önce Türkçe literatüre kısaca değinmek istiyoruz. Fârâbî'nin *Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita* isimli sofistlik sanata dair eseriyle ilgili müstakil ilk çalışma, tarafımıza ait *Fârâbî Mantığımda Sofistik Sanat*¹¹ başlıklı Yüksek Lisans tezidir. Bu esere Fârâbî'nin sofistlik sanata dair düşünceleri, ayrıntıları ile işlenmiş, Aristoteles'in safsata teorisiyle de kısa bir karşılaştırması yapılmıştır. Bununla birlikte *Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita*'nın Türkçe tercümesi henüz yapılmamıştır. Bunun dışında Türkçe literatürde Fârâbî'nin safsata teorisine farklı yaklaşımlarla değinen iki çalışma mevcuttur. Bunlardan ilki, Emiroğlu'na ait *Mantık Yanlıları*¹² adlı eserdir. Bu eser mantık tarihinde mugâlata başlığı çerçevesinde genel hatlarıyla mantıkta yanlı bahsini ele almakta, bu meydan Fârâbî'ye de değinmektedir. İkinci eser ise Ali Tekin tarafından hazırlanan *Fârâbî'de Felsefenin Serüveni*¹³ adlı çalışmadır. Bu eser, Fârâbî'de felsefe tarihi teorisi bağlamında mantık tarihini de ele almış, beş sanattan biri olan safsataya da kısaca yer vermiştir. Bu açıdan bakıldığında Fârâbî'nin safsata teorisi ile ilgili tarafımızca kaleme alınan bu makalenin yeterli sayıda çalışma olmayan Türkçe literatüre katkı sağlamasını umut ediyoruz.

1- Fârâbî'de Safsatanın Mahiyetine Kısa Bir Bakış

Fârâbî'nin safsataya dair düşüncelerinin temelleri Sokrates (MÖ 469-399), Platon (MÖ 428-348) ve Aristoteles'e kadar uzanır. Tercüme hareketleriyle Fârâbî, Platon ve Aristoteles'in safsata hakkındaki eserlerini okuyabilmiş, bu sayede safsata ile ilgili temel iddialarını mezkûr iki filozofun düşünceleri etrafında şekillendirmiştir. Bu nedenledir ki Fârâbî'nin safsataya dair anlatıları Platon ve Aristoteles'ten bütünüyle ayrışır bir mahiyette değildir. Bu noktada Fârâbî, Platon ve Aristoteles'ten safsata hakkında edindiği bilgileri Aristoteles'ten aldığı burhan metoduyla yeniden kurgulamış, bu metotla icra edilen felsefeyi el-

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yılmaz, *Fârâbî Mantığımda Sofistik Sanat*.

¹² İbrahim Emiroğlu, *Mantık Yanlıları* (Ankara: Elis Yayınları, 2011), 87-178.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ali Tekin, *Fârâbî'de Felsefenin Serüveni* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2009), 81-103.

Furkan YILMAZ

*hikmetü'l-mümevvihe*¹⁴ olarak nitelendirmiş, mantık biliminin bir konusu olmasının yanı sıra safsatayı felsefe tarihi ile bağdaşır biçimde ele almıştır.¹⁵

Fârâbî bu anlayışla kıyasî sanatların her birinin ortaya çıktığı bir zaman diliminden bahseder.¹⁶ Bu anlatıya göre toplumlarda pratik sanatların yerleşmesinin ardından insanlar varlığın sebeplerinin araştırılmasına yönelmiştir. Bu yönelim sırasında da kıyasa dayalı sanatlar ortaya çıkmıştır. Nazarî soruşturmalarda kullanılan ilk kıyasa dayalı sanat, hitabet olmuştur.¹⁷ Fârâbî'nin ifadelerine göre hitabet sanatının kullanıldığı dönemde bazı düşünürler, fikirlerini muhataba kabul ettirmek amacıyla sofistlik yolları kullanmıştır.¹⁸ Fârâbî net bir tarih aralığı vermese de onun işaret ettiği dönemin milattan önce 4 yahut 5. yüzyıllara geldiğini söylemek mümkündür. Zira bu dönem Fârâbî'nin de değindiği gibi yoğun olarak Sokrates öncesi döneme denk gelmekte ve sofistlik yolun kullanıldığı tarih aralığına işaret etmektedir.¹⁹

Yukarıda zikrettiğimiz gibi safsata yahut sofistlik sanat, o sanatın icra edicisine nispetle verilen bir isimdir. Bu doğrultuda Fârâbî safsata ya da sofistlik sanatın kullanıcılarını sofist diye isimlendirir. Ancak bu isimlendirme sadece felsefe tarihi araştırmalarından hareketle bilinen tarihte yaşamış "sofist" olarak nitelendirilen isimlerden hareketle yapılmamıştır. Fârâbî öncelikle sofist karakterini tanımlar, akabinde ise bu karakteri tarihsel bazı kişilere has kılmayıp, onu daha kapsayıcı bir halde sunar. Bir diğer ifadeyle bu yöntemi kullanan herkes Fârâbî açısından sofist olarak değerlendirilir. Fârâbî'nin şu ifadeleri konuyu daha anlaşılır hale getirecektir:

---

¹⁴ Fârâbî, *İlimlerin Sayımı*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 120.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*, 53.

¹⁶ Fârâbî'nin mantık biliminin felsefe tarihi temelli olarak ele alınış biçimi ve kıyasa dayalı sanatların ortaya çıkış aşamaları ile ilgili geniş bilgi için bkz: Tekin, *Fârâbî'de Felsefenin Serüveni*.

¹⁷ Fârâbî, "Retorik-Kitâbu'l-Hatâbe", çev. Ali Tekin, *Kategoriler ve Retorik & Kitâbu'l-Makûlât ve Kitâbu'l-Hatâbe* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), 74.

¹⁸ Fârâbî, "Retorik-Kitâbu'l-Hatâbe", 74; Fârâbî, *Harfler Kitabı*, 182.

¹⁹ Fârâbî, "Retorik-Kitâbu'l-Hatâbe", 74-75.

“Hangi konuda olursa olsun, sözle aldatma ve mugâlata yapma gücüne sahip herkese bu isim verilir ve onun “sûfistaî” olduğu söylenir. Bazılarının zannettiği gibi “sûfista”, eskiden yaşamış, bilge ve ilmin varlığını inkâr etmiş bir insanın adı olmadığı gibi, onun görüşünü takip eden ve öğretisini savunanlara da “sûfistaî” adı verilmez. Bu görüş çok aptalca bir görüştür; çünkü daha önce yaşamış insanlar içinde öğretisi ilimleri ve bilgiyi reddetmek olan ve bu isimle adlandırılan hiç kimse yoktu. Eskiler “sûfista” dedikleri bir insana nispet ettikleri için herhangi bir insanı böyle adlandırmamışlardır. Tersine onların bir insanı bu adla adlandırmaları, kim olursa olsun onun mesleğinin özelliği, konuşma biçimi ve karşısındakini aldatma ve mugâlata yapma gücünden ötürü idi.”²⁰

Fârâbî nezdinde sofist esasında “gerçekte öyle olmadığı hâlde, sayesinde kendisinin hikmet sahibi ve ilim sahibi olduğunu zannettirecek şeyi kullanma gücünü elde eden kişi”²¹ olarak tanımlanır. Her ne kadar Fârâbî sofist tanımını oldukça geniş tutsa da felsefe tarihi araştırmalarından da bildiğimiz bazı isimlerin sofist sanatın kullanıcıları olduğunu ifade ederek onların da “sofist” olduklarını dile getirir. Söz gelimi Pythagoras²² (MÖ 570-495), Parmenides²³, Anaksagoras²⁴ (MÖ 500-428), Empedokles²⁵, Zenon²⁶ (MÖ 490-430), Epiküros²⁷ (MÖ 341-270) gibi isimler Fârâbî’ye göre sofist tanımına uyan kişiler arasında yer almakta bu nedenle sofist olarak görülmelidirler.²⁸

Fârâbî bu sanata ele alırken öncelikle sanata ismini veren kelimeyi tahlil eder. Buna göre sanatın ismi Arapçada *sûfestâiyye* olarak ifade edilmekte, bu kelime *sûfiyâ* ve *istês* kelimelerinin bileşiminden oluşmakta ve aldatıcı hikmet (*el-hikmetü’l-mümevvihe*) anlamına gelmektedir.²⁹

²⁰ Fârâbî, *İlimlerin Sayımı*, 19.

²¹ Fârâbî, *Mantıkta Kullanılan Lafızlar*, çev. Yaşar Aydın (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 80.

²² Ebu Nasr Fârâbî, “Kitâbu’l-Emkineti’l-Mugallita”, *Mantık ‘inde’l-Fârâbî*, thk. Refik el-Acem (Beyrut: Dâru’l-Maşrık, 1986), 2/144.

²³ Fârâbî, “Kitâbu’l-Emkineti’l-Mugallita”, 2/141.

²⁴ Fârâbî, “Kitâbu’l-Emkineti’l-Mugallita”, 2/141.

²⁵ Fârâbî, “Kitâbu’l-Emkineti’l-Mugallita”, 2/161.

²⁶ Fârâbî, “Kitâbu’l-Emkineti’l-Mugallita”, 2/134.

²⁷ Fârâbî, “Kitâbu’l-Emkineti’l-Mugallita”, 2/158.

²⁸ Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*, 58.

²⁹ Fârâbî, “et-Tavta veya Mantığa Giriş Risalesi”, çev. Yaşar Aydın, *Mantığa Giriş Risaleleri* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 20; Fârâbî, *İlimlerin Sayımı*, 112.

Furkan YILMAZ

Aldatıcı hikmet olarak sunulan ve *sûfestâiyye* olarak adlandırılan bu sanatın genel bir tanıtımını Fârâbî şöyle dile getirmektedir:

“Sûfestâiyye insana, geçekte kıyas olduğu zannedilen görünürde meşhur öncüllerle, gerçekte meşhur olup zan itibariyle kıyas olan öncüllerle, ya da zannın zahirinde meşhûr olup kıyas olduğu zannedilen öncüllerle amel etme gücünü kazandıran sanattır.”³⁰

Fârâbî'nin safsataya dair tanımlamalarının yer aldığı eserlere göz atıldığında, hemen hemen hepsinin mantık bilimine dair eserler olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında safsata ya da sofistlik sanat, mantık biliminin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bununla beraber safsata sadece mantık bilimiyle değil, felsefenin diğer alanları ile de etkileşim içerisinde. Fârâbî bu anlamda safsatayı, siyaset felsefesi ve dinin dayanakları olması durumunda oluşacak sonuçları bakımından da tartışır. Fârâbî öncelikle doğru bir din anlayışının temeline doğru bir yöntemi yerleştirir ki bu burhan yöntemidir. Şayet felsefe öğretimi burhan metodu kullanılarak yapılmaya devam ediyorsa, burada geçersiz bir felsefe yöntemi söz konusu olmazken, felsefe öğretimi cedel, hitabet ve sofistlik yollardan ayrılmadığı durumda ise gerçek olduğu zannedilen ancak öyle olmayan birtakım görüşler söz konusu olabilir. Eğer din böyle bir felsefe üzerine bina edilirse bu durumda dinin de sahîh olduğunu söylemek mümkün olmayacaktır.³¹ Ez cümle din, şayet burhan metoduna dayalı bir felsefeden neşet etmişse sahîh, sofistlik yöntemine dayanıyorsa fasit olacaktır.³²

Bir dinin dayandığı kıyasî sanat onun sahîh ya da fasit bir din olup olmadığına etki ettiği gibi bir devletin başkanının ideal bir başkan ve o toplumun da ideal bir toplum olmasında da etkisi vardır. Fârâbî'ye göre bir devletin ilk başkanı sofistlik yolları kullanan bir profil olabilir. Bu durumda onun idaresi sofistlerin yaptığı gibi aldatmaya dayalı bir idaredir. Hal böyle olunca ilk başkan halkını gerçek iyiliğe ulaştırılmaz.³³

³⁰ Fârâbî, “Kitâbu'l-Cedel”, *Mantık 'inde'l-Fârâbî*, thk. Refik el-Acem (Beirut: Dâru'l-Maşrik, 1986), 3/27.

³¹ Fârâbî, *Harfler Kitabı*, 186.

³² Fârâbî, *Harfler Kitabı*, 148. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistlik Sanatı*, 61.

³³ Fârâbî, *Kitâbu'l-Mille*, çev. Yaşar Aydın (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2019), 18.

Böyle bir şehir de Fârâbî'ye göre erdemli olmayan şehir halkları arasında yer alır ve sapkın şehir olarak nitelendirilir.³⁴

Fârâbî'nin bu görüşleri çerçevesinde safsatanın sadece mantık biliminin bir konusu olmadığı, siyaset felsefesinden dine kadar uzanan bir rolünün olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca gerçek felsefi yöntem olan burhan metodunun karşısında yer alan safsata, sadece belli tarih aralığında yaşamış olan ve sofistler olarak adlandırılan grubun hileli akıl yürütme tarzlarını ifade etmemektedir. Fârâbî bu yöntemi felsefi yöntemin karşısına konumlandığı gibi, onu belli bir gruptan ve belli bir zaman diliminden ayırarak bu yöntemi kullanan herkese ve yöntemin kullanıldığı bütün zamanlara da teşmil etmektedir.³⁵ Durum böyle olsa da safsata öncelikle mantık biliminin konusudur. Bu sanatta kişi, görünüşte yaygın olduğu zannedilen bazı öncülleri kullanarak tartışma sırasında onu bilerek yanıltarak muhatabına üstün gelmeyi amaçlar.³⁶ Fârâbî, sofistlerce kullanılan bu öncülleri sanatın amacını ve sofistin karakterini de yansıtan yanlış düşürme ya da yanıltma anlamına gelen *mugallitât*³⁷ olarak adlandırmıştır. Şimdi safsata ya da sofistlik sanatın yöntemi olan bu öncülleri ele almaya geçebiliriz.

2. Fârâbî'de Sofistik Sanatın Temeli: Safsatanın Öncülleri

Fârâbî sofistlik yöntemi iki kısımda ele almaktadır. Bu sanatın birinci kısmı kıyas ile gerçekleşirken ikinci kısmı ise kıyas dışındaki şeyler kullanılarak gerçekleşir. Fârâbî de bu doğrultuda sofistlik yöntemi a-kıyasa dayalı olan ve b-kıyasa dayalı olmayan şeklinde iki kısımda incelemiştir. Fârâbî kıyasa dayalı olan bu ilk kısmı *Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita* adlı eserinde detaylı bir biçimde tartışmış, kıyasa dayalı olmayan ikinci kısmı ise *Kitâbu'l-Hatâbe* adlı eserinde incelemiştir.³⁸ Fârâbî safsatanın icra edilirken üç yöntemin kullanıldığını belirtir. Bu yöntemlerden ilki görünüş itibariyle kıyasa benzeyen, öncüllerinde meşhur ifadeler yer alan ancak gerçekte öyle olmayan ifade ve sözlerdir.

³⁴ Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla*, çev. Yaşar Aydın (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 208.

³⁵ Yılmaz, *Fârâbî Mantığımda Sofistik Sanat*, 62-63.

³⁶ Yılmaz, *Fârâbî Mantığımda Sofistik Sanat*, 65.

³⁷ Fârâbî, "Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita", 2/132.

³⁸ Yılmaz, *Fârâbî Mantığımda Sofistik Sanat*, 66.

İkincisi yine görünüş itibariyle kıyası andıran ve öncülleri meşhur zannedilen ancak gerçekte kıyas olma özelliğini taşımayan sözlerdir. Son olarak üçüncüsü ise kıyas olmasa da kıyas olduğu zannedilen, öncüllerinin de meşhur olduğu düşünülen sözlerdir. Fârâbî bu üç yöntemden sadece ilkinin kıyası kullandığını ifade eder ve sadece bu biçimde olanları *Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita* adlı eserinde inceler. Bunun dışındaki diğer ikisi ise kıyasın konusu değildir.³⁹

Sofistik yöntem çok genel bir ifadeyle muhatabı kıyası kullanarak tartışmada yanıltmak ve ona üstün gelme amacı taşıdığından, doğal olarak bu amaç kıyası kullanmayı gerektirmektedir. Haliyle söz konusu yanıltmaların meydana geldiği yer kıyasın kendisidir. Fârâbî buna işaret ederek sofistیک yöntemin amaçlarından biri olan yanıltmaların, kıyasın şekli ve kıyasta kullanılan öncüllerde meydana geldiğini ifade eder.⁴⁰ Şayet tartışma sırasında kıyas kurallarına riayet edilmeyip, şekli ve öncüllerinde yanılığa düşürme amacıyla bilerek yanlış yapılıyorsa bu durumda söz konusu kıyas artık sofistیک bir kıyas haline gelecektir. Tartışma sırasında yanıltma amaçlı olarak kullanılan yanlış kıyasları nedeniyle yanılığa düşme durumu, sadece bu kıyasları kullanan kişiyi değil, muhatabı da ilgilendirmektedir. Fârâbî buna işaret ederek kıyas ve kıyası ilgilendiren tanım ve kipler/modalite gibi kıyasın maddesine ilişkin konuların tam olarak idrak edilememesini kişinin yanılığa düşme sebepleri arasında saymaktadır.⁴¹

2.1. Kıyasın Parçası Olan Safsatalar

2.1.1 Lafız Safsataları

Fârâbî'nin Aristoteles'in *Peri Sofistikhôn Elenkhôn*'undan müllhem bir biçimde kaleme aldığı *Kitabu'l-Emkineti'l Mugallita* adlı eserinde ilk yer verdiği safсата örnekleri lafızlara ilişkindir. Lafız safsataları daha çok dilin yapısı, grameri ve lafızların kullanımı ile ilgilidir. Cümledeki yapının değiştirilmesi, bir fiilin çekiminin değiştirilmesi, noktalama işaretlerinin değiştirilmesi ya da bir kelimenin yazımının değiştirilmesi sonucu

³⁹ Fârâbî, "Kitâbu'l-Cedel", 3/26-27.

⁴⁰ Fârâbî, "Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita", 2/166.

⁴¹ Fârâbî, "Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita", 2/163; Yılmaz, *Fârâbî Mantığımda Sofistik Sanat*, 66.

muhatapın bilerek yanılgıya düşürülmesi lafız safsatalarının konusunu oluşturmaktadır.⁴²

2.1.1.1 Müşterek Lafız Safsatası

Türkçede eş sesli lafızlara karşılık gelen müşterek lafız, mana itibariyle farklı ancak lafız itibariyle aynı olan lafızlardır. Bu özelliği nedeniyle müşterek lafızların birden çok anlamı bulunur. Örneğin göz lafızı hem görme organı hem suyun çıkış alanı hem de çekmecenin gözü gibi manaları içerir.⁴³ Söz konusu bu anlamların fazla olması ve aynı lafız ile ifade ediliyor olmaları anlam karmaşasına davetiye çıkarmakta olduğundan sofistler de bu durumu tartışmalarda muhatapı yanıltmak için kullanma gayreti içerisine girmişlerdir. Fârâbî müşterek lafız safsatası ile ilgili şöyle bir örnek verir:

“Ot yerden daha yüksektir.

Bir şeyden daha yüksekte olan ondan daha büyüktür.

O halde ot yerden daha büyüktür.”⁴⁴

Fârâbî’ye göre burada yükseklik (*rif’at*) lafızı büyüklük (*a’zam*) anlamında kullanılmaktadır. Bu sayede otun yere nazaran yüksekte bulunması nedeniyle de daha büyük olduğuna ilişkin bir sonuç çıkarılmaya çalışılmıştır. Fârâbî nezdinde bu kıyas benzeri ifade kıyas olmadığı gibi safsatadan ibaret olarak görülmelidir.⁴⁵

2.1.1.2 Müşekkek Lafız Safsatası

Müşekkek lafız, bir lafızın konulduğu anlamların her birine derece bakımından farklı şekilde delalet ettiği lafız türüdür.⁴⁶ Müşekkek lafızda anlamın delaleti bir öncelik ve sonralık içerse de Fârâbî açısından bu

⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yılmaz, *Fârâbî Mantığına Sofistik Sanat*, 67.

⁴³ İbrahim Emiroğlu-Hülya Altunya, *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü* (Litera Yayıncılık, 2019), 244.

⁴⁴ Fârâbî, “Kitâbu’l-Emkineti’l-Mugallita”, 2/133.

⁴⁵ Fârâbî, “Kitâbu’l-Emkineti’l-Mugallita”, 2/133; Yılmaz, *Fârâbî Mantığına Sofistik Sanat*, 69.

⁴⁶ Fârâbî, *Harfler Kitabı*, 164; Kamil Kömürcü, *Mantığın Temel Kavramları* (İstanbul: Büyüyenay, 2021), 55.

Furkan YILMAZ

öncelik ve sonralık zaman bakımından değil, lafzın delalet etmesi bakımındandır.⁴⁷ Örneğin “kar”, “bulut” ve “fildişi” lafızları için “onlar beyazdır” dendiğinde beyaz lafzı bu lafızların her birine “beyaz” anlamı için dereceli bir şekilde delalet etmektedir. Yani “kar” lafzı için beyazlık, “bulut” ve “fildişi” için beyazlık anlamından lafzın delaleti bakımından daha öncedir.⁴⁸

Fârâbî müşekkek lafzın yapısı nedeniyle sofistlerin bu durumu kullanarak muhatabı yanılttığına işaret ederek şöyle bir örnek vermektedir:

“Kötülüğün kendisinden faydalanılır.

Kendisinden faydalanılan şey iyiliktir.

O halde kötülük iyiliktir.”⁴⁹

Burada dikkati çeken husus, “kendisinden faydalanılan” ifadesinin “iyilik” ve “kötülük” lafızlarına eşit derecede delalet edecek şekilde kullanılmış olmasıdır. Halbuki “kendisinden faydalanılan” denildiğinde bu anlamın “iyilik” lafzını önceleme gerekiyordu. Zira “kendisinden faydalanılan” ifadesinin “iyilik” lafzına delaleti anlam bakımından “kötülük” lafzına delaletinden çok önce olduğu açıktır. Durum böyle olsa da burada safsataya neden olan husus, “kendisinden faydalanılan” ifadesinin iki anlama da eşit derecede delalet edildiğinin zannedilmesi ile ortaya çıkmıştır.⁵⁰

2.1.1.3 Değişirme Safsatası

Fârâbî *Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita* adlı eserinde değişim yahut değişirme safsatasının farklı türlerinin bulunduğu ve bu safsatanın dilin yapısı ve o dile ait lafızlar üzerinde yapılan değiştirmeler ile meydana geldiğinden bahsetmektedir.

Bunlardan ilki a) lafızların değiştirilmesi safsatasıdır. Bu safsatada bir lafız başka bir lafız yerine kullanılmakta ve bu lafzın her ne kadar o

⁴⁷ Fârâbî, “Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita”, 2/133.

⁴⁸ Muhittin Macit, “Teşkiik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2011), 40/567-568.

⁴⁹ Fârâbî, “Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita”, 2/134.

⁵⁰ Yılmaz, *Fârâbî Mantığımda Sofistik Sanat*, 69-70.

anlamı kastetmek için uygun olduğu düşünülse de öyle olmayan ifadelerde yer aldığı görülmektedir. Fârâbî bu safsata ile ilgili Arapçada şarap anlamına gelen *hamr* (خمر) ve *sahbâ* (صهبا) kelimelerini örnek vermektedir. Bu iki kelime her ne kadar şarap anlamlarına karşılık kullanılabilir olsa da *hamr* kelimesi şarap, *sahbâ* kelimesi ise özellikle kırmızı şarap manası için kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu iki kelimenin bir ifade içerisinde mezkûr iki manayı karşılayacak biçimde birbiri yerine kullanılması uygun değildir. Şayet bu tür kelimeler kullanılarak bir öncül oluşturulmak isteniyorsa da bu öncüller safsata kapsamına dahil olmaktadır.⁵¹

Değiştirme safsatasının ikinci bir türü b) terkinin değiştirilmesi şeklinde ifade edilmektedir. Bu safsatada ise lafızların uygun olmayacak biçimde terkip hale getirilmesi söz konusudur.⁵² Fârâbî bu safsatanın terkinin fertle, fert olanın terkip ve son olarak terkip olanın terkip olanla değiştirilmesi olmak üzere üç şekilde gerçekleştiğinden bahsetmektedir. Fârâbî'nin ele aldığı ilk örnek terkip olanın fert ile değiştirilmesidir:

“Beş, tek ve çiftin toplamıdır.

O halde beş tek ve çifttir.

Dolayısıyla beş çifttir.

O halde tek olan çifttir.”⁵³

Bu örnekte beş sayısının çift bir sayı ve tek bir sayının toplamından oluştuğu ifade edilmiştir. Ancak bir sonraki öncülde ise terkip olan beş sayısının fert halde bulunan tek yahut çift olarak zikredilen ifadelerin yerine kullanıldığı ve buradan hareketle de beş sayısının çift olduğu, buradan da bir genelleme yapılarak tek olanın aslında çift olduğu

⁵¹ Fârâbî, “Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita”, 2/135.

⁵² Emiroğlu, *Mantık Yanlıları*, 111.

⁵³ Fârâbî, “Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita”, 2/136. Aristoteles'in *Sofistçe Çürütmeler*'inde de *Fârâbî'nin Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita* adlı eserinden alıntıyla zikrettiğimiz örneklerin bazıları aynen yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, 19.

Furkan YILMAZ

sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla burada Fârâbî'nin zikrettiği terkinin fert ile değiştirilmesi safsatası meydana gelmiştir.⁵⁴

Fârâbî'nin terkinin değiştirilmesi ile oluşan safsata türüne verdiği ikinci örnek terkip olanın fert ile değiştirilmesi şeklinde meydana gelmektedir.

“Zeyd kördür.

O halde kalbi de kördür.”⁵⁵

Burada ilk öncülde kastedilen anlam, Zeyd'in gözlerinin görmediğidir. İkinci öncülde ise Zeyd'in gözlerinin kör olması manasının dışına çıkılarak, kalbinin de kör olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fârâbî'nin ifadesiyle burada iki öncül uygun olmayan bir biçimde bir araya getirilmiş, gözün görmediği anlamındaki körlük manası, kalbin hissedemediği ya da anlayamadığı anlamındaki körlük manası yerine kullanılmış akabinde safsata meydana gelmiştir.⁵⁶

Terkinin değiştirilmesi ile ilgili Fârâbî'nin zikrettiği üçüncü örnek terkip olanın terkip ile değiştirilmesidir. Burada da terkip halindeki bir ifade yine kendisi gibi terkip halde olan başka bir ifadenin yerine kullanılmaktadır. Fârâbî burada Arapçadaki *basîr* (بصير) kelimesini kullanır. Fârâbî'ye göre bir kişi için “o *basîrdir*/görendir” denildiğinde bundan o kişinin keskin bir görüşe sahip olduğu anlaşılabilir gibi bir zanaatta ya da bir meslekte çok mahir olduğu da anlaşılabilir. Dolayısıyla ifadelerde bu ve benzer kelimelerin hangi anlamı kastedecek şekilde kullanıldığına dikkat edilmesi gerekmektedir.⁵⁷

Fârâbî'nin değiştirme safsatası ile ilgili zikrettiği üçüncü tür c) yazıdaki şekillerin değiştirilmesidir. Fârâbî'ye göre bu safsata yazım yanlışı ile ilgilidir. Herhangi bir dilde ifade edilen bir kelimenin harflerinin yanlış yazılması yahut noktalama işaretlerinin yanlış

⁵⁴ Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*, 72.

⁵⁵ Fârâbî, “Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita”, 2/136.

⁵⁶ Fârâbî, “Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita”, 2/136; Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*, 72.

⁵⁷ Fârâbî, “Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita”, 2/136; Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*, 73.

konulması bu safsatayı meydana getirebilmektedir. Fârâbî bu safsatada Kurân-ı Kerîm'den şu ayeti örnek vermektedir: “Azabıma dilediğimi uğrattırım/عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ”⁵⁸. Bu ayette yer alan ve “dilediğim” anlamına gelen “eşâu” kelimesindeki “ş” harfinin noktası yazılmazsa “s” harfi olacaktır. Bu durumda kelime “esâu” diye okunur ki anlam “üzdüğüm” şeklinde değişir. Haliyle yazım ve noktalama hatası nedeniyle ifadede kastedilen anlam bütünüyle değişmiş olacaktır.⁵⁹

2.1.1.4 Lafızların Ortak Vezne Sahip Olma Safsatası

Fârâbî Arap dilinin yapısına dikkat çekerek benzer kalıplar/vezinler ile ifade edilen kelimelerin okunuş farklılıkları nedeniyle kastedilen anlamın değiştiğini ifade etmektedir. Örneğin “خلق الله” ifadesi hem “Allah’ın yaratması” anlamına gelecek biçimde hem “Allah’ın yarattıkları” anlamına gelecek şekilde hem de “Allah yarattı” anlamına gelecek şekilde okunmaya müsaittir. Bu durum “خلق” kelimesinin üç anlamı da içerek şekilde benzer vezne sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Zira burada mezkûr kelime isim ve fiil kalıbında ortak olduğu gibi, etken ve edilgin anlamları kastetmeye de uyum bir kalıba sahiptir.⁶⁰

2.1.1.5 Yanlış Soru Safsatası

Fârâbî’nin sofistیک bir konuşma bağlamında ele aldığı bu safsata esasında *Kitâbu’l-Emkineti’l-Mugallita* adlı eserinde değil *Kitâbu’l-Hurûf*’ta yer almaktadır. Bu safsata temelde “mi” soru edatının kullanımı ile gerçekleştirildiğinden lafız safsataları arasında değerlendirilmeye uygundur. Fârâbî’ye göre bu safsata yapılırken görünüşte çelişkili görünen ancak gerçekte öyle olmayan iki ifade aralarına ya da sonuna “mi?” soru edatı getirilerek birleştirilir. Daha sonra muhatabı iki cevaptan birini seçmeye zorlayan bir soru ifadesi oluşturulmuş olunur.⁶¹ Burada

⁵⁸ *Kur’an Yolu Meâli*. Çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018), 7/156.

⁵⁹ Fârâbî, “*Kitâbu’l-Emkineti’l-Mugallita*”, 2/136; Yılmaz, *Fârâbî Mantığımda Sofistik Sanat*, 73.

⁶⁰ Fârâbî, “*Kitâbu’l-Emkineti’l-Mugallita*”, 2/135; Yılmaz, *Fârâbî Mantığımda Sofistik Sanat*, 75.

⁶¹ Yılmaz, *Fârâbî Mantığımda Sofistik Sanat*, 76.

asıl amaç her ne kadar ilk bakışta anlamasa da muhatabın, soruyu soran kişinin istediği cevabı vermeye zorlanmasıdır.⁶² Fârâbî'ye göre bu safsata üç şekilde gerçekleşir:

- a) Sofistik ifadelerle şüphe uyandırmak istenmesi durumunda konuşmacı muhataba birbirine zıt gibi görünen ancak öyle olmayan iki ifadeden bileşik bir soru sorar. Bu ifadelerden birini seçmek zaten imkânsız olacağından, muhatap konuşmacının yönlendirme yaptığı diğer cevabı seçmek zorunda kalır.⁶³ Fârâbî bu safsata ile ilgili bir örnek zikretmese de Platon'un *Euthydemos* eserindeki şu ifadenin bu safsata türüne güzel bir örnek olduğunu söyleyebiliriz: "Eğer her şeyi bilmeseydin, hepsini birden bilebilir miydin?"⁶⁴
- b) Mi soru edatı ile yapılan bu safsata, her zaman sofistlik hitap için kullanılmayabilir. İşte bu duruma dikkat çeken Fârâbî, cedel sanatının taklit edilmesi ve bu sanat ile ilgili alıştırma yapılması esnasında da bu yönetime başvurulduğunu ifade eder. Eğer cedel sanatında soru-cevap ile ilgili bir alıştırma yapılıyorsa, soru soran kişi muhatabın kabul etmeyeceği bir delili ona kabul ettirme amacıyla bu yöntemi kullanabilir. Fârâbî'ye göre bu yöntemi kullanan kişi görünürde meşhur öncüllerden yararlanır.⁶⁵
- c) Üçüncü durumda ise konuşmacının dinleyicilere felsefeye yaptığı izlenimi vermek istemesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Fârâbî'ye göre bu amaçla hareket eden konuşmacı muhatap kitleyi yanıltmak için mi soru edatını kullanarak dinleyicilerin zihnini karıştırır ve hakikati çarpıtıp sapkın ya da gerçek dışı iddiasını gerçekmiş gibi kabul ettirmeye çalışır.⁶⁶

2.1.2. Mana Safsataları

Mana safsataları doğrudan lafızlar ile ilişkili olmayan görünürde doğru ancak gerçekte öyle olmayan öncüller vasıtasıyla yapılan safsatalardır. Doğrudan lafızların kullanımından kaynaklı olmayan bu

---

⁶² Fârâbî, *Harfler Kitabı*, 282.

⁶³ Fârâbî, *Harfler Kitabı*, 314.

⁶⁴ Platon, "Euthydemos", çev. Furkan Akderin, *Euthydemos-Parmenides* (İstanbul: Say Yayınları, 2016), 67; Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*, 77.

⁶⁵ Fârâbî, *Harfler Kitabı*, 314; Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*, 77.

⁶⁶ Fârâbî, *Harfler Kitabı*, 314; Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*, 77.

safsatalarda daha çok kıyas işleminde öncüllerin yanlış biçimde bir araya getirilmesi, bu nedenle yanlış sonuçların elde edilmesi söz konusudur.⁶⁷ Muhatabın konuşmacı tarafında yanılığa düşürülmesi de esasında muhatabın sofist hitaplara hâkim olmaması, Aristoteles'in ifadesiyle çürütme hakkındaki bilgisizliği nedeniyledir.⁶⁸ Bir sofistin bu tür ifadeleri karşısında muhatap, kısır döngüye mahkum kalır, kafası karıştırılıp cevap veremez hale gelir.⁶⁹ Fârâbî mana safsataları üzerinde lafız safsatalarına nazaran oldukça fazla durmuş, bu bölümü daha geniş bir şekilde ele almıştır.

2.1.2.1. İlintisel Olanı Özsel, Özsel Olanı İlintisel Yapma Safsatası

Bu safsata genel olan bir şeyi özel olan bir duruma ya da özel olan bir şeyi genel olan bir duruma uygulamayı içerir. Böyle bir durumda bir şeyin özsel yahut ilintisel özellikleri arasında ayırım yapılamayacak şekilde bir kafa karışıklığı meydana gelmiş olur.⁷⁰

Fârâbî bu safsatanın nasıl meydana geldiğini "doktor" kelimesine yüklenen "tedavi eden" ve "yazı yazan" yüklemeleri ile açıklamaya çalışır. İlk olarak "tedavi eden" yüklemi "doktor" kelimesinin zâtına ilişkin bir yüklem olduğundan bu özsel bir yüklemidir. İkinci yüklem olan "yazı yazan" ise zâta ilişkin bir yüklem olmadığından ilintiseldir.⁷¹ Fârâbî'ye göre ilintisel olanın özsel yerine konulduğu her durumda bir karışıklık meydana gelir. Bu karışıklık, ifadede güçlüğü neden olacağı gibi kastedilen anlamın idrak edilmesini de zorlaştırmaktadır. Ayrıca Fârâbî, bu safsatanın klasik mantığın tanım teorisi açısından oldukça problemli bir yapı arz ettiğini de ifade etmektedir. Ona göre ilintisel olanın zâtî yerine konulduğu durumlar daha çok tanım yaparken gerçekleşmektedir.

⁶⁷ İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş* (Elis Yayınları, 2015), 276.

⁶⁸ Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, 33.

⁶⁹ Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*, 78.

⁷⁰ Fârâbî, "Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita", 2/139; Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*, 78.

⁷¹ Fârâbî, "Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita", 2/139; Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*, 79.

Furkan YILMAZ

Fârâbî bu durumu ay tutulmasının tanımı ile ilgili verdiği şu örneklerle açıklar: “Ayn insanlar için korkutucu bir halde olmasıdır.”⁷²

Ay tutulması ile ilgili Fârâbî'nin zikrettiği bu tanım, ay tutulmasının özsel değil ilintisel bir tanımıdır. Zira bu tanımda tanımlananın cinsi ve ayrımı bulunmamaktadır. Bu durumda mezkûr tanım, mantıkta tanım/*hadd* olarak değil betim/*resm* olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla Fârâbî'nin işaret ettiği gibi, özsel olanın ilintisel yerine alındığı durumlarda yapılan tanımlar, tanım teorisine uygun olmadığından muhatap herhangi bir nesnenin bu şekilde tanımlanmasını onun gerçek tanımı zannedebilir. Bu durumda ise muhatapın yanlıya düşürülmesi, sofistin istediği cevapları vermesi, bu sayede tartışmada mağlup olması kaçınılmazdır.⁷³

2.1.2.2. Terkip Olmayı Terkip Zannettirme Safsatası

Fârâbî'nin ele aldığı bu safsatada, herhangi bir terkibe sokulmamış ifadelerin doğru, ancak terkip haldeyken yanlış olsalar da doğruymuş izlenimi verilir. Fârâbî bu safsata ile ilgili şöyle bir örnek zikreder:

“Bu katil bir oğuldur ve o senindir.

Dolayısıyla o bununla (katil olmasıyla) senin oğlundur.”⁷⁴

Bu safsatada oğul kelimesine bir babanın oğlu olma ve katil olma şeklinde iki ayrı yükleme yapılmıştır. Bu iki ayrı yükleme, bir araya getirilip terkip yapılmadıkları müddetçe doğru olabilirler. Bir diğer ifadeyle “katil bir oğul” ile “birinin oğlu olma” ifadeleri ayrı ayrı doğrudur. Ancak bu iki ifade birleştirildiğinde “oğul” ifadesinin “katil olma” nedeniyle bir babanın oğlu olduğu izlenimi doğmaktadır. Dolayısıyla bu birleşim, ayrı ayrı olduğunda doğru olabilirken, birleşik haldeyken yanlış bir sonuca götürmektedir.⁷⁵

⁷² Fârâbî, “Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita”, 2/139-140.

⁷³ Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*, 79.

⁷⁴ Fârâbî, “Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita”, 2/140.

⁷⁵ Fârâbî, “Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita”, 2/140; Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*, 80.

2.1.2.3. Gerekli Görme Safsatası

Fârâbî gerekli görme safsatasını iki alt başlıkta incelemektedir. Bunlardan ilki a) gerekli olmayanı gerekli görme safsatasıdır. Genel olarak bu safsatada sonucun belli öncüllerden zorunlu olarak elde edildiği zannedilir. Halbuki düzenlenen kıyasın sonucu zikredilen öncüllerden elde edilemez. İstenen sonuç için başka bir kıyasın tertip edilmesi gerekir.⁷⁶ Fârâbî konu ile ilgili şöyle bir örnek zikreder:

“Zeyd insandır.

Zeyd Amr değildir.

Amr insandır.

O halde insan, insan değildir.”⁷⁷

Zikredilen öncüllerle tertip edilen kıyasta, insanın insan olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dikkat edilirse ikinci öncülde insan olan Zeyd’in, insan olan Amr olmadığı ile ilgili bir öncül zikredilmiş, buradan hareketle de insanın insan olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Fârâbî’nin ifadesiyle bu sonucun zikredilen öncüllerden çıkarılabilmesi mümkün değildir.⁷⁸

Gerekli görme safsatası ile ilgili Fârâbî’nin ele aldığı ikinci alt başlık b) aksini gerekli görme safsatasıdır. Buradaki yanlış bir ifadenin yüklemine zikredilen şeyin alameti kılmaktır. Akabinde de bu alamet, zikredilen konunun ayrılmaz bir parçası olduğu gibi, bu konu zikredildiğinde alameti de hemen akla gelir. Fârâbî konuyu daha açık hale getirmek adına “karnın büyümesi” ve “hamilelik” arasında bir ilişki kurar. Buna göre karnın büyümesi hamileliğin alameti olur. Akabinde karnı büyük hangi canlı görülürse onun hamile olduğuna hükmedilir. Sonrasında ise bu yargının ters döndürmesi olan hamile olmayanın karnının büyümeceği yargısının doğru olduğuna dair yanlış bir zan ortaya çıkmış olur.⁷⁹

---

⁷⁶ Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*, 80.

⁷⁷ Fârâbî, “Kitâbu’l-Emkineti’l-Mugallita”, 2/140.

⁷⁸ Fârâbî, “Kitâbu’l-Emkineti’l-Mugallita”, 2/140.

⁷⁹ Fârâbî, “Kitâbu’l-Emkineti’l-Mugallita”, 2/143.

Furkan YILMAZ

Fârâbî'ye göre bu safsata, bir öncülün yüklemine dönmiş halini vehmettirmesi ya da dönmiş halinin çelişğinin doğru olduğunu vehmettirmesi olmak üzere iki şekilde kullanılabilir. Yüklemine dönmiş halini vehmettirmesi ile ilgili Fârâbî şu örneği verir:

“Amr geceleri dolaşır.

O hale hırsızdır.”⁸⁰

Fârâbî açısından burada, öncülün yüklemine dönmiş halini vehmettirmesinden başka, düzenlenen kıyasın olumlu olmakla birlikte ikinci şekilden doğru sonuç verdiğinin zannedilmesi de söz konusudur. Halbuki bu kıyas, ikinci şekilden sonuç vermeye uygun değildir.⁸¹ Kıyas düzenlenirse şöyle ifade edilir:

Hırsız geceleri dolaşır.

Amr da geceleri dolaşır.

O halde Amr hırsızdır.

İkinci şekilden oluşturulan bir kıyasın sonuç verebilmesi için iki öncülden birinin nitelik açısından farklı olması ve büyük öncülün tümel olması gerekir.⁸² Burada iki öncül de olumlu olarak alındığından, ikinci şekil kıyaslardaki sonuç verme şartlarına riayet edilmemiş bu da hatalı bir sonuca neden olmuştur.⁸³

Aksini gerekli görme safsatasının ikinci kullanımı olan öncülün dönmiş halinin çelişğinin doğru olduğunu vehmettirmesi ile ilgili Fârâbî şöyle bir örnek zikreder:

“Her var olan bir mekandadır.

Öyleyse mevcut olmayan şey mekânda değildir.”⁸⁴

---

⁸⁰ Fârâbî, “Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita”, 2/143.

⁸¹ Fârâbî, “Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita”, 2/144.

⁸² Ali b. Ömer. b. Ali Kâtibî, *er-Risâletü's-Şemsîyye fi'l-Kavâ'idî'l-Mantıkîyye-Şemsîyye Risâlesi*, thk. Ferruh Özpilavcı, çev. Ferruh Özpilavcı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 150.

⁸³ Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*, 82.

⁸⁴ Fârâbî, “Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita”, 2/144.

Fârâbî'ye göre burada mevcut olmayan şeyin mekânda olmayacağı ifadesinin dönmüş halini vehmettirmesi nedeniyle bir yanlış ortaya çıkmaktadır. Bu yanlış nedeniyle de bir mekânda olmayanın var olmadığı zannedilir. Buradan hareketle bu ifadenin dönmüş halinin çelişği olan "her var olan mekândadır" gibi bir sonuca ulaşılır ki bu da yanlış bir sonuçtur.⁸⁵

2.1.2.4. Mutlak Olanı Mukayyet Zannettirme Safsatası

Bu safсата Fârâbî'nin deyimiyle bir öncülde yer alan yüklem, kendisine bitişmesi mümkün olan her türlü kayıtlamayı kabul ediyor gibi görünmesi nedeniyle meydana gelmektedir. Ancak bu kayıtlamaların her biri fazlalık ve tekrara neden olmaktadır. Bu tür öncüllerle oluşturulan kıyaslar da öncüllerde var olanı tekrar etmekten başka bir şeye yaramaz. Mesela "Zeyd insandır" ve "Zeyd canlıdır" öncüllerinden hareketle "Zeyd canlı insandır" gibi bir sonuç elde etmek, fazlalık ve tekrardan başka bir şey değildir. Zira burada "canlılık" ifadesi aslında "insan" lafzının tanımının bir parçasıdır. Dolayısıyla bir şeyin tanımının bir parçasının tanımlanan şeyin kendisiyle birlikte bir öncül içerisinde kullanılıyor olması tekrardan başka bir şeye yaramayacaktır. Bu durum bir lafzın tanımının diğer parçalarının kullanılmasıyla da meydana gelebilir.⁸⁶ "İnsan yürüyen duyumsayan canlı cisimdir."⁸⁷ dendiğinde burada canlı cismin tanımının, duyumsayan da canlılığın tanımının bir parçasıdır. Dolayısıyla Fârâbî'nin de ifade ettiği gibi bu tür lafızlar, her ne kadar bir lafzı kayıtlamış gibi gösterse de aslında fazlalıktan ibarettir.⁸⁸

2.1.2.5. İspat Edilecek Olanı Delil Yerine Alma Safsatası

Fârâbî'ye göre bu safсата şöyle meydana gelir: "Bu kıyasta talep edilenin aynıyla, talep edilenin açıklanmasının istendiği kıyasın parçası

---

⁸⁵ Fârâbî, "Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita", 2/144; Yılmaz, *Fârâbî Mantığımda Sofistik Sanat*, 82.

⁸⁶ Fârâbî, "Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita", 2/145; Yılmaz, *Fârâbî Mantığımda Sofistik Sanat*, 83.

⁸⁷ Fârâbî, "Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita", 2/146.

⁸⁸ Yılmaz, *Fârâbî Mantığımda Sofistik Sanat*, 83; Fârâbî, "Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita", 2/145.

Furkan YILMAZ

olarak almaktır.”⁸⁹ Fârâbî'nin ifadesinden anlaşılacağı üzere bu safsatada ispatı istenen bir mesele yani sonuç, kıyasın öncülü haline getirilmektedir. Bir diğer ifadeyle kıyasın öncüllerinde ispatı istenen mesele zaten vardır. Dolayısıyla bu kıyastan bir bilgi elde edilecek sonuç çıkmayacaktır. Kaldı ki zaten bu durumun yaşandığı bir kıyasta, kıyas şartlarına da riayet edilmemiş olacaktır.⁹⁰

Fârâbî, Ay ışığının küre şeklinde olmasından hareketle Ay'ın da küre şeklinde olduğu ispatlanırken getirilen öncüllerde bu safsatanın meydana geldiğini dile getirir. İspatı istenen mesele ile ilgili öncüller şöyle sıralanabilir:

“Ay, ışığı küre şeklinde olandır.

Işığı küre şeklinde olan da küre şeklindedir.

O halde Ay küre şeklindedir.”⁹¹

Bu kanıtlamalardan sonra şöyle devam edilir:

“Ay küre şeklindedir.

Her küre şeklinde olanın ışığı da küre şeklindedir.”⁹²

Örnekte görüldüğü gibi öncelikle Ay'ın küre şeklinde olduğu, bunun ışığının küre şeklinde olmasından kaynaklandığı ispat edilmiştir. Ancak sonrasında ise Ay ışığının küre şeklinde olmasının Ay'ın küre şeklinde olmasından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla ispat edilecek mesele bir sonraki aşamada delil yerine alınmıştır.

2.2. Kıyasın Parçası Olmayan Safsatalar

Fârâbî *Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita* adlı eserinde akıl yürütme formlarından biri olan kıyas vasıtasıyla gerçekleşen sofistik aldatma türlerinden bahsetmektedir. Bununla birlikte Fârâbî kıyastan bağımsız olan safsataların varlığına *Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita* adlı eserinde dikkat çekse de onları *Kitâbu'l-Hatâbe* adlı eserinde ele almıştır. Bu

⁸⁹ Fârâbî, “Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita”, 2/150.

⁹⁰ Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*, 86.

⁹¹ Fârâbî, “Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita”, 2/153.

⁹² Fârâbî, “Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita”, 2/153.

aldatma türü sofistin, muhatabına üstün gelme amacıyla onun şahsını hedef alan hususları içermektedir. Akıl yürütmelerden bağımsız olan bu safsatalar, muhatabı küçük düşürmek, ona hakaret etmek ve dinleyiciler nazarında konuşmacının daha bilgili olduğunu hissettirmek gibi daha çok psikolojik bir üstünlük kurma çabasıdır.⁹³

2.2.1. Konuşmacının Kendisini Üstün Muhatabı Kusurlu Göstermesi

Burada konuşmacı yani sofist, kendi delillerinin yetersiz kaldığı durumlarda muhatabının kusurlu olduğu bazı özelliklerini öne çıkararak kendisinin ise ondan üstün olduğunu dile getirir. Bu sayede dinleyiciler her ne kadar konuşmacı tartışmada haklı olmasa da onun haklı ve gerçeği ifade ettiği zannına kapılır.⁹⁴ Fârâbî bu safsata ile ilgili Galen (ö. 216) ve Mendaberius (ö.?) arasında geçen bir tartışmayı örnek vermektedir. Fârâbî'nin ifadelerine göre Galen, tartışmada üstün çıkma adına Mendaberius'un köyde büyüdüğünü, şehir hayatına alışık olmadığını buna karşın kendisinin ise Roma'da yetiştiğini bu nedenle Mendaberius'tan daha üstün olduğunu ima etmiştir.⁹⁵

2.2.2. Konuşmacının Dinleyicileri Ayartması

Bu safsatada konuşmacı, kendisinin iyi ahlaklı ve merhamet sahibi bir kimse olarak lanse eder. Tartışma sırasında dinleyiciler, konuşmacı hakkında iyimser bir tutum sergiler. Bu sayede konuşmacı dinleyiciler nezdinde haklı olmasa da haklıymış gibi görünür. Buna karşın muhatap ise haksız ve kötümse olarak zihinlerde yer eder.⁹⁶

2.2.3. Güvenilir Kimselerin Tanık Gösterilmesi

Bu safsatada konuşmacı kendi sözlerinin daha güvenilir ve hakikati ifade ettiklerini dinleyicilere göstermek amacıyla, halk arasında sözü muteber olan bir kimsenin ya da bir grup insanın sözlerini delil olarak kullanır. Fârâbî bu hususta Galen'in aklın beyinde yer aldığına dair dile

⁹³ Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*, 101.

⁹⁴ Fârâbî, "Retorik-Kitâbu'l-Hatâbe", 80; Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*, 101.

⁹⁵ Fârâbî, "Retorik-Kitâbu'l-Hatâbe", 80-81.

⁹⁶ Fârâbî, "Retorik-Kitâbu'l-Hatâbe", 81; Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*, 101.

getirdiği sözlerini örnek verir. Fârâbî'nin ifadesine göre Galen, aklın beyinde yer aldığını kanıtlamak için çoğu kimsenin aptalca hareketler yapanları "beyinsiz" olarak nitelemesini delil göstermiştir.⁹⁷

2.2.4. Meydan Okuma

Bu safsatada konuşmacı, muhatabın delilinin kendi delilinden daha güçlü olduğunu ispatlaması için bir bahis ortaya koyar. Eğer muhatap gerçekten de haklı olduğunu düşünüyorsa bu bahse onay verir. Bunun karşılığında haklı olduğunu ispatlarsa konuşmacı gerekirse para teklifinde bulunur. Ancak bu bahis genellikle muhatabın yapması neredeyse imkânsız olan türdendir. Fârâbî yine Galen ile ilgili bir örnek verir. Fârâbî'nin ifadelerine göre Galen, sinir sisteminin başlangıç noktasının kalp olduğunu ispatlamak için vücudunu kesen ve bu şekilde kanıtlama yapan kişiye para teklifinde bulunacağını vadetmiştir.⁹⁸

2.2.5. Yemin Etme

Bu safsatada konuşmacı, kendi delillerinde haklı olduğunu muhatabının ise geçerli bir delil ortaya koyamadığını ispat etme amacıyla yemin ifadeleri kullanır. Bu sayede dinleyiciler, konuşmacının hakikati dile getirdiğine kani olurlar.⁹⁹

Sonuç

Sofistlerce icra edilen hileli akıl yürütme tarzı ile muhatabı tartışmada kandırma ve bu sayede ona üstün gelmeye dayalı olan sofistlik sanat, Aristoteles tarafından ilk defa bilimsel biri inceleme tarzı ile *Peri Sofistikhôn Elenkhôn* adlı eserde ele alınmıştır. Aristoteles bu eserinde hem sanatın icra edicisi olan sofisti hem de icra ettiği sanat olan sofistlik sanatı detaylıca incelemiştir. Aristoteles gerçek felsefenin karşına yerleştirdiği sofistlik sanatı, hileli ve kurnazca akıl yürütme biçimi olarak niteler.

İslam dünyasına gelindiğinde ise Aristoteles'in belirlediği yöntem olan Burhan metodu ile sofistlik sanatın bilimsel bir incelemesini yapan ilk

---

⁹⁷ Fârâbî, "Retorik-Kitâbu'l-Hatâbe", 82-83; Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*, 103.

⁹⁸ Fârâbî, "Retorik-Kitâbu'l-Hatâbe", 83; Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*, 103.

⁹⁹ Fârâbî, "Retorik-Kitâbu'l-Hatâbe", 83; Yılmaz, *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*, 103-104.

filozof Fârâbî olmuştur. Fârâbî sofistlik sanat ve sofistler ile ilgili Aristoteles'in düşüncelerini paylaşmış, *Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita* adlı eseriyle birlikte Aristoteles'in *Peri Sofistikhôn Elenkhôn* adlı eserini Arapça olmak üzere yeniden formüle etmiştir. Sofistik sanatın akıl yürütme biçimlerini sofistlerin karakterini yansıtan ve bilerek yanıltma anlamına gelen "mugallita" olarak adlandırmış, sadece bu akıl yürütme biçimlerini *Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita* adlı eserinde incelemiştir. Fârâbî, bu akıl yürütmeleri incelerken kıyas vasıtası ile gerçekleşen ve kıyası kullanmadan gerçekleşen mugallitalar olmak üzere iki kısım takdir etmiştir. Kıyası ilgilendiren kısım *Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita*'da ele alınırken, kıyasın dışında kalan kısım ise *Kitâbu'l-Hatâbe*'de tartışılmıştır. Bununla birlikte Aristoteles, sofistlik kıyaslara verilebilecek muhtemel cevapları da zikrederken Fârâbî bu cevaplara değinmemiştir.

İşte bu durum Aristoteles ile Fârâbî arasında sofistlik sanatı ele alış bakımından farklılığı oluşturmaktadır. Aristoteles *Peri Sofistikhôn Elenkhôn* adlı eserinde sofistlik sanatı bütün yönleri ile ele almaktadır. Ancak Fârâbî'nin sofistlik sanata dair düşüncelerini bütün yönleri ile ele alabilmek için *Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita* adlı eserini incelemek yeterli değildir. Zira bu eser sadece sofistlerin hileli akıl yürütme tarzlarını yani "mugallitât"ı ele almaktadır. Dolayısıyla Fârâbî'nin sofistlik sanat ile ilgili yaklaşımlarını tam olarak elde edebilmek için, sofist karakterini ele aldığı *İhsâu'l-Ulûm*, *Mantıkta Kullanılan Lafızlar* ve *Tahsîlu's-Saâde*, sanatın tarihi hakkında bilgi edinebilmek için *Kitâbu'l-Hurûf*, sofistlik sanatın ne olduğu ve neyi amaçladığı sorularının cevaplarını bulmak için *İhsâu'l-Ulûm*, *et-Taotie* ve *Kitâbu'l-Cedel*, sofistlik sanatın din-siyaset ilişkisine dair düşünceleri için *İhsâu'l-Ulûm*, *Kitâbu'l-Hurûf*, *Kitâbu'l-Mille* ve *el-Medînetü'l-Fâzıla* gibi eserlerini incelemek gerekmektedir. Fârâbî, sofistlik sanat ile ilgili konuları farklı eserlerinde ele almış olsa da bu konuların her biri esasında sofistlik sanatın parçalarını temsil etmektedir. Her bir parçanın beraberce okunması ve değerlendirilmesi Fârâbî'nin sofistlik sanat hakkındaki düşüncelerinin bütünüdür yani "sofistik sanatı" oluşturmaktadır.

Fârâbî'nin sofistlik sanat üzerine olan düşünceleri, Aristoteles'in eserlerinden mülhem bir biçimde oluşmuştur. Fârâbî, sofistlik sanatı,

Furkan YILMAZ

doğru felsefenin zıttı olarak değerlendirmiş, bu sanatı Aristoteles'in ortaya koymuş olduğu burhan metoduyla detaylı bir incelemesini yaparak, genelde felsefe disiplinine özelde ise mantık bilimine önemli katkılarda bulunmuştur. Onun bu konuda geliştirdiği fikirler, sofistlerin yanıltıcı argümanlarını açığa çıkarmak ve bu argümanlara karşı koymak için önemli bir temel sunmaktadır.

Kaynakça

- Aristoteles, Aristoteles. *Sofistçe Çürütmeler*. çev. Y. Gurur Sev. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.
- Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantığa Giriş*. Elis Yayınları, 12. Basım, 2015.
- Emiroğlu, İbrahim. *Mantık Yanlışları*. Ankara: Elis Yayınları, 2011.
- Emiroğlu, İbrahim - Altunya, Hülya. *Örnekleleriyle Mantık Sözlüğü*. Litera Yayıncılık, 2019.
- Fârâbî. *el-Medînetü'l-Fâzıla*. çev. Yaşar Aydınli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.
- Fârâbî. "et-Tavtva veya Mantığa Giriş Risalesi". çev. Yaşar Aydınli. *Mantığa Giriş Risaleleri*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.
- Fârâbî. *Harfler Kitabı*. çev. Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 3. Basım, 2018.
- Fârâbî. *İlimlerin Sayımı*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Fârâbî. "Kitâbu'l-Cedel". *Mantık 'inde'l-Fârâbî*. thk. Refik el-Acem. Beyrut: Dâru'l-Maşrık, 1986.
- Fârâbî. *Kitâbu'l-Mille*. çev. Yaşar Aydınli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2019.
- Fârâbî. *Mantıkta Kullanılan Lafızlar*. çev. Yaşar Aydınli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Fârâbî. "Retorik-Kitâbu'l-Hatâbe". çev. Ali Tekin. *Kategoriler ve Retorik & Kitâbu'l-Makûlât ve Kitâbu'l-Hatâbe*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.
- Fârâbî, Ebu Nasr. "Kitâbu'l-Emkineti'l-Mugallita". *Mantık 'inde'l-Fârâbî*. thk. Refik el-Acem. Beyrut: Dâru'l-Maşrık, 1986.

Mantık Biliminde Sofistik Sanat: Felsefe Olmayanın Felsefesi Üzerine Fârâbî Yorumu

İbn Bâcce. "Te'âlîku İbn Bâcce 'alâ Kitâbi'l-Burhân li'l-Fârâbî". *el-Mantık 'inde'l-Fârâbî: Kitâbu'l-Burhân ve Şerâitu'l-Yakîn*. thk. Mâcid Fahrî. 105-159. Beyrut: Dâru'l-Maşrık, 1986.

Kâtibî, Ali b. Ömer. b. Ali. *er-Risâletü's-Şemsîyye fi'l-Kavâ'idî'l-Mantıkîyye-Şemsîyye Risâlesi*. çev. Ferruh Özpilavcı. thk. Ferruh Özpilavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.

Kömürcü, Kamil. *Mantığın Temel Kavramları*. İstanbul: Büyüyenay, 2021.

Macit, Muhittin. "Teşhik". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/567-568. İstanbul, 2011.

Platon. "Euthydemos". çev. Furkan Akderin. *Euthydemos-Parmenides*. İstanbul: Say Yayınları, 2016.

Tekin, Ali. *Fârâbî'de Felsefenin Serüveni*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2009.

Tekin, Ali. "İslam Mantık ve Felsefe Geleneğinde Bir Fârâbîcilik Örneği: Fârâbî'nin Kitâbu'l-Kıyâs'ına Yazdığı Ta'likler Bağlamında İbn Bâcce'nin Fârâbî Yorumu". *Medine'den Medeniyete Fârâbî*. ed. Yaşar Aydın - Mehmet Fatih Birgül. 77-125. Bursa: Bursa Akademi, 2020.

Tekin, Ali. *Varlık ve Akıl Aristoteles ve Farabi'de Burhan Teorisi*. Klasik Yayınları, 2017.

Yılmaz, Furkan. *Fârâbî Mantığında Sofistik Sanat*. Trabzon: Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Kur'an Yolu Meâli. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 8. Basım, 2018.

Sophistic Art in the Science of Logic: al- Fârâbî's Commentary on the Philosophy of Non-Philosophy

Furkan YILMAZ*

Extended Abstract

The science of logic, first established as a discipline by Aristotle (384-322 BC), aims to study reasoning. This study encompasses the

---

* Recep Tayyip Erdoğan University, Graduate School, Philosophy and Religious Sciences, Department of Logic, PhD Student, yilmazfurkan5334@gmail.com.

universal laws of both correct and incorrect forms of reasoning. Forms of reasoning that employ syllogism are considered syllogistic arts. When these arts are ranked according to their capacity to express truth, the order emerges as follows: "Burhan" (demonstration) at the forefront, followed by "Jadal" (dialectic), "Safsata" (sophistic art), "Poetry," and "Rhetoric."

The science of logic examines each of these syllogistic arts in detail and determines their universal laws. The art of burhan is a discipline that studies philosophical methods of acquiring knowledge, enabling the philosophical examination of other arts and establishing their universal laws according to the Burhan method. From this perspective, the art of Burhan can be defined as the "philosophy of doing philosophy." Therefore, the scientific study of each syllogistic art can only be conducted through the art of Burhan. Like Aristotle, al-Fārābī (d. 950) also emphasized the fundamental role of burhan in the investigation of syllogistic arts, analyzing each art with a burhan-centric approach.

The burhan-centered approach established by Aristotle also encompasses sophistry, known as the sophistic art, which stands in opposition to Burhan, the true philosophical method. Sophistry, or the sophistic art, deals with reasoning that does not express truth and focuses on deceptive reasoning and the character of the sophist who practices this art. Aristotle's work "Peri Sophistikôn Elenkhôn" examines these types of reasoning and other topics related to sophistic art through the Burhan method. In this work, the sophist's character is analyzed, the deceptive reasoning forms used by sophists are detailed, exemplified, and the responses that can be given to such reasoning in debates are discussed.

Sophistic art was introduced to the Islamic world through translations from Greek and Syriac into Arabic. Aristotle's work was translated into Arabic and became known, studied, and further elaborated by Islamic philosophers. al-Fārābī was one of the first philosophers in the Islamic world to engage with Aristotle's works. al-Fārābī's prominent feature is that he was the first philosopher to examine syllogistic arts using the Burhan method in the science of logic. This is also true for the subject of sophistry, which is the focus of this article. In this context, al-Fārābī studied Aristotle's "Peri Sophistikôn Elenkhôn" and wrote a work on sophistry entitled "Kitāb al-Amkina al-

Mughallita." al- Fârâbî's work is a reformulation in Arabic of Aristotle's "Peri Sophistikôn Elenkhôn" within the Islamic world.

Although al- Fârâbî's "Kitâb al-Amkina al-Mughallita" addresses similar topics as Aristotle's "Peri Sophistikôn Elenkhôn," there are differences in the analysis of sophistic art. al- Fârâbî's views on sophistic art are discussed in various works, and his thoughts on this subject require more comprehensive examination. In "Kitâb al-Amkina al-Mughallita," al- Fârâbî examines the deceptive reasoning used by sophists as a type of syllogistic art. He categorizes these sophistic reasonings into two types: those that occur in language (verbal sophistries) and those that occur in meanings (conceptual sophistries). Verbal sophistries are more concerned with the structure of language, grammar, and the use of words. Changing the structure of a sentence, altering the conjugation of a verb, modifying punctuation marks, or changing the spelling of a word to deliberately mislead the interlocutor falls under the scope of verbal sophistries. Conceptual sophistries, which are not directly related to the use of words, are those that appear correct but are actually based on false premises. In these sophistries, incorrect conclusions are drawn due to the improper combination of premises in the syllogism. In his work "Kitâb al-Khaṭāba," al- Fârâbî examines sophistic efforts that do not concern syllogisms but instead focus on gaining a psychological advantage in debates by insulting the interlocutor, presenting oneself as superior, and belittling the opponent. The history of sophistic art is addressed in his work "Kitâb al-Hurūf," the nature and purpose of the art are discussed in "Iḥṣā' al-'Ulūm," "al-Tawṭi'a," and "Kitâb al-Jadal," and the character of the sophist as the practitioner of the art is explored in works like "Iḥṣā' al-'Ulūm" and "Taḥṣīl al-Sa'āda." This is what differentiates Aristotle from al- Fârâbî. To understand Aristotle's thoughts on sophistry, it is sufficient to look at "Peri Sophistikôn Elenkhôn." However, to grasp al- Fârâbî's views on sophistry, it is necessary to refer to his other works in addition to "Kitâb al-Amkina al-Mughallita." When these writings in al- Fârâbî's different works on sophistic art are read comprehensively, his understanding of sophistic art can be revealed.

In this article, we will first briefly describe various aspects of sophistic art such as its history, the character of the sophist, the nature and true purpose of sophistic art, and its relationship with other philosophical disciplines, based on al- Fârâbî's works like "Kitâb al-

Furkan YILMAZ

Hurūf," "Iḥṣā' al-'Ulūm," "al-Tawḥī'a," "Kitāb al-Jadal," "Taḥṣīl al-Sa'āda," "al-Madīna al-Fāḍila," and "al-Milla." Subsequently, we will examine how sophists use reasoning deceptively in debates through syllogisms based on "Kitāb al-Amkina al-Mughallita." We will introduce non-syllogistic forms of sophistry from his works "Kitāb al-Khaṭāba." We aim to classify al-Fārābī's sophistic reasonings generally and explain his overall thoughts with examples while adhering to the limitations of the article.